

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-235-0-14>

Овчаренко О. М.,
доктор юридичних наук, доцент,
адвокат,
член Науково-консультативної ради при Верховному Суді,
доцент кафедри адвокатури
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
м. Харків

ГАРАНТІЇ ПРОЦЕДУРНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ В ДИСЦИПЛІНАРНИХ ПРОЦЕДУРАХ ЩОДО СУДДІВ ТА АДВОКАТІВ

Анотація. *Актуальність дослідження проблем професійної відповідальності суддів і адвокатів є беззаперечною. Ефективний механізм юридичної відповідальності правника виступає необхідною умовою забезпечення довіри суспільства до судової гілки влади й легітимації правової системи держави у цілому.*

Відповідальність правника має безпосередні інтегративні зв'язки з відповідальністю соціальною (інтерсуб'єктивний зв'язок правника й суспільства, який найяскравіше проявляється у правилах корпоративної етики), моральною (суспільний осуд правопорушника) та відповідальністю юридичною (застосування заходів державного примусу, обмеження прав правопорушника як наслідок накладення санкцій та нормативна регламентація цієї процедури).

Відповідальність правника як невід'ємний елемент його правового статусу має усі характерні ознаки відповідальності юридичної, що проявляється у таких аспектах: (а) матеріально-правовому (неправомірні дії судді або адвоката та їх наслідки для правопорушника, визначені законодавством про судоустрій та адвокатуру); (б) процедурному (застосування заходів державного примусу через нормативно зумовлені процедури); (в) змістовному (накладення на правника-правопорушника обтяжень матеріально-правового, організаційного чи особистого характеру). Особливості підстав і процедур притягнення до відповідальності правників різних правничих фахів зумовлені

специфічним правовим положенням відповідної професії у правовій системі держави.

Правовий статус і відповідальність адвоката і судді споріднює, насамперед, фундаментальний принцип незалежності цих правничих професій, який органічно випливає з тих процесуальних функцій, які на них покладені державою.

Вступ

Актуальність дослідження проблем професійної відповідальності суддів і адвокатів є беззаперечною. Ефективний механізм юридичної відповідальності правника виступає необхідною умовою забезпечення довіри суспільства до судової гілки влади й легітимації правової системи держави в цілому.

У Висновку КРЕС № (2013) 16 «Про відносини між суддями та адвокатами» відзначено, що «держави, які керуються принципом верховенства закону, повинні організувати свої судові системи таким чином, щоб верховенство закону та повага до основоположних прав та свобод гарантувалися відповідно до Європейської конвенції з прав людини, а також прецедентного права Європейського суду з прав людини. І судді, і адвокати відіграють найважливіші ролі у досягненні цієї мети у найкращий можливий спосіб» (п. 3). Першочергове завдання адвоката – забезпечувати процесуальні гарантії справедливого правосуддя. Суддя, своєю чергою, є уособленням і носієм цієї справедливості.

Відповідальність правника має безпосередні інтегративні зв'язки з *відповідальністю соціальною* (інтерсуб'єктивний зв'язок правника й суспільства, який найяскравіше проявляється у правилах корпоративної етики), *моральною* (суспільний осуд правопорушника) та *відповідальністю юридичною* (застосування заходів державного примусу, обмеження прав правопорушника як наслідок накладення санкцій та нормативна регламентація цієї процедури).

Відповідальність правника як невід'ємний елемент його правового статусу має усі характерні ознаки відповідальності юридичної, що проявляється у таких аспектах: (а) матеріально-правовому (неправомірні дії судді або адвоката та їх наслідки для правопорушника, визначені законодавством про судоустрій та адвокатуру); (б) процедурному (застосування заходів державного примусу через нормативно зумовлені процедури);

(в) змістовному (накладення на правника-правопорушника обтяжень матеріально-правового, організаційного чи особистого характеру). Особливості підстав і процедур притягнення до відповідальності правників різних правничих фахів зумовлені специфічним правовим положенням відповідної професії у правовій системі держави.

Очевидною є зумовленість юридичної відповідальності судді й адвоката нормами Конституції України, які мають вихідне, фундаментальне значення для визначення правового статусу кожної із цих професій.

Відповідно до ст. 126 Основного Закону, незалежність і недоторканність судді гарантуються Конституцією і законами України. Вплив на суддю у будь-який спосіб забороняється.

Статтею 131⁻² Конституції України визначено, що для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура. Незалежність адвокатури гарантується.

Правовий статус і відповідальність адвоката і судді споріднює не лише фундаментальний принцип незалежності цих правничих професій, який органічно впливає із тих процесуальних функцій, які на них покладені державою. Ці функції є унікальними і виключними, адже жодна інша гілка державної влади, окрім судової, не вправі здійснювати правосуддя, а жодна інша правнича спільнота, окрім адвокатури, не наділена монопольним становищем у сфері захисту та представництва прав і свобод людини й громадина. Окрім того, і судді, і адвокати несуть особисту відповідальність за виконання своїх професійних обов'язків перед суспільством. Утіленням, носієм, і гарантом цієї відповідальності виступає професійна спільнота у вигляді органів самоврядування. Порушення корпоративних правил та вимог для судді й адвоката тягне постановлення перед кваліфікаційно-дисциплінарними органами, які складаються переважно або виключно з представників відповідної корпорації. І судді, і адвокати наділені процесуальними імунітетами під час відправлення правосуддя й надання професійної правничої допомоги. Обсяг і зміст процесуальних імунітетів суддів і адвокатів різняться, але обидві правничі професії звільнені від відповідальності за зміст правових позицій, які вони висловлюють у процесі відправлення судочинства, незалежно від волі сторонніх осіб, зовнішніх чинників або особи клієнта. Пріоритетним і визначальним у

діяльності судді й адвоката є відновлення порушеного права, забезпечення ефективного його поновлення і захисту на основі принципів верховенства права і справедливості.

1. Міжнародні стандарти дисциплінарних процедур щодо суддів і адвокатів

Основні вимоги міжнародно-правових актів, на яких базується вітчизняний інститут юридичної відповідальності судді, зводяться до таких положень. Провадження щодо притягнення суддів до відповідальності має здійснюватися незалежним органом, склад якого складається переважно із суддів [10, с. 13], або судом [49]. Кількісний склад служителів Феміди у відповідних структурах не встановлюється, однак у більшості документів підкреслюється, що їх кількісне представництво має бути достатнім [9] або складати арифметичну більшість [7]. При цьому підкреслюється, що у разі, коли правом відсторонення від посади або накладення певного стягнення на суддю наділений орган іншої гілки влади, вказані повноваження повинні здійснюватися за рекомендацією або за погодженням вищевказаного органу суддівського співтовариства, в якому забезпечено широке представництво суддів [32].

Важливими також є *інституціональні гарантії незалежності органів*, які наділені дисциплінарними повноваженнями стосовно суддів. Так, представники суддівства, перебуваючи на посаді в органах, що приймають рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності, не можуть виконувати інших функцій, що мають стосунок до суддів або суддівської спільноти, як-от: адміністрування, бюджетування або добір суддів. Не може бути жодного контролю з боку виконавчої влади над органами, які вирішують справи про притягнення до дисциплінарної відповідальності, та жодного політичного впливу на процес притягнення до дисциплінарної відповідальності. Необхідно уникати будь-якого контролю з боку виконавчої влади над радами суддів або органами, уповноваженими притягати до дисциплінарної відповідальності. Органи, які розглядають справи про притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності, не можуть ініціювати такі справи або мати серед своїх членів осіб, які можуть їх ініціювати [12].

Як європейські, так і універсальні стандарти незалежності суддів передбачають, що рішення про накладення на суддю

санкцій, звільнення судді або відсторонення його від посади, мають ухвалюватися з дотриманням принципів незалежності, безсторонності, а також інших гарантій належного судового розгляду, включаючи право судді на представництво захисником під час проведення відповідних процедур. Дисциплінарне провадження може бути ініційоване, якщо суддя не виконав свої обов'язки ефективно та належним чином [49], учинив дії, які ганьблять репутацію судових органів [12]. Початкові етапи цих проваджень мають здійснюватися *конфіденційно*, якщо суддя не звернеться з проханням про інше. Рішення виконавчого органу, комітету або органу, що накладає санкції на суддів, може підлягати оскарженню у вищій судовій інстанції [7; 22; 49; 4]. Окремо підкреслюється необхідність дотримання принципу *незалежності суддів* під час притягнення останніх до відповідальності [9]. Невід'ємним принципом процедури притягнення судді до відповідальності є його *прозорість*. Розгляд дисциплінарних справ стосовно суддів має бути відкритим, окрім випадків, якщо суддя, щодо якого розглядається справа, попросив про закриті слухання. У такому разі суд повинен вирішити, чи такий запит є обґрунтованим. Рішення про притягнення судді до дисциплінарної відповідальності повинні бути вмотивованими. Остаточні рішення про накладення дисциплінарних стягнень повинні бути опубліковані [12].

Важливим складником міжнародних стандартів підзвітності суддів закону є застосування санкцій щодо них: (а) встановлених законом про статус суддів; (б) на основі принципу пропорційності [7; 49; 22].

Стандарти юридичної відповідальності адвоката містяться у низці універсальних (Основні положення про роль адвокатів, прийняті VIII Конгресом ООН про попередження злочинів (1990 р.); Стандарти незалежності юридичної професії Міжнародної асоціації правників (1990 р.)) і регіональних актів, ухвалених авторитетними міжнародними організаціями (Конвенція про захист прав та основоположних свобод людини (1950 р.) та практику Європейського суду з прав людини; Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства (1988 р.); Хартія основоположних принципів європейської юридичної професії (2006 р.); рекомендації та резолюції Комітету Міністрів Ради Європи, зокрема «Про

юридичну допомогу та консультації» (1978 р.), «Про свободу здійснення професійних адвокатських обов'язків» (2000 р.) [19].

Основні положення про роль адвокатів (1990 р.) містять такі положення, які стосуються відповідальності адвоката:

(а) професійні асоціації адвокатів відіграють важливу роль у підтриманні професійних стандартів та етичних норм, захищають своїх членів від переслідувань та необґрунтованих обмежень і посягань, забезпечують юридичну допомогу для всіх, хто має у ній потребу, та кооперуються з урядом та іншими інститутами для досягнення цілей правосуддя і суспільного інтересу (преамбула);

(б) адвокат повинен мати кримінальний і цивільний імунітет від переслідувань за заяви, що стосуються справи, зроблені у письмовій або усній формі за сумлінного виконання свого обов'язку й здійснення професійних обов'язків у суді, трибуналі або іншому юридичному або адміністративному органі (п. 20) [21].

Стандарти незалежності юридичної професії Міжнародної асоціації правників (1990 р.) містять такі важливі положення дисциплінарної відповідальності адвоката:

(а) із метою забезпечення можливостей Асоціації юристів і адвокатів щодо захисту їхньої професійної незалежності вони повинні бути негайно проінформовані про причину й юридичну підставу арешту або затримання будь-якого юриста і місце, де він утримується. Асоціація юристів і адвокатів повинна мати доступ до заарештованого чи затриманого юриста (п. 20);

(б) асоціації юристів і адвокатів повинні затверджувати і проваджувати в життя свій професійний кодекс (п. 21);

(в) у цьому кодексі повинні міститися правила порушення і розгляду дисциплінарної справи, які відповідають загальноприйнятим правилам (п. 22);

(г) відповідна асоціація юристів і адвокатів несе відповідальність за здійснення дисциплінарного провадження щодо адвоката (п. 23);

(г) первісне дисциплінарне провадження має проводитися в дисциплінарному комітеті відповідної Асоціації юристів і адвокатів. Адвокат повинен мати право на оскарження рішення дисциплінарного комітету в належний і незалежний орган, уповноважений вирішувати такі питання (п. 24) [44].

Хартія основоположних принципів європейської юридичної професії (2006 р.) проголошує принцип *честі та гідності*

адвокатської професії, доброчесності та бездоганної репутації окремого адвоката. «Для того щоб завоювати довіру клієнтів, третіх сторін, судів та держави, адвокат має бути гідним довіри... Ганебна поведінка може призвести до накладення санкцій на адвоката, включаючи, в найбільш серйозних випадках, виключення з професії» [46].

Рекомендація № R (2000) 21 Комітету Міністрів «Про свободу професійної діяльності адвокатів» (2000 р.) установлює важливий принцип, відповідно до якого дисциплінарне провадження має здійснюватися з повним додержанням принципів і норм, викладених у Конвенції з прав людини, включаючи право адвоката брати участь у провадженні щодо нього і клопотати про перегляд прийнятого рішення у судовій інстанції; під час визначення санкцій за дисциплінарні порушення адвокатів слід дотримуватися принципу пропорційності (принцип VI) [36].

Під час вивчення міжнародних стандартів юридичної відповідальності суддів і адвокатів варто також згадати низку важливих правових позицій Європейського суду з прав людини, які базуються на тлумаченні ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

1. *Органи, що здійснюють накладення стягнень, мають ознаки «судів» у розумінні ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.* До таких органів за чинним законодавством належать: (а) суди – під час застосування кримінального покарання й низки адміністративних стягнень щодо суддів і адвокатів; (б) органи дисциплінарної влади (кваліфікаційно-дисциплінарні комісії адвокатури, Вища рада правосуддя – під час застосування дисциплінарних стягнень); (в) слідчі судді – під час вирішення низки питань на досудових стадіях кримінального провадження або застосування запобіжних заходів відповідно до КПК України.

Згідно з європейськими стандартами, орган, який розглядає питання про дисциплінарну відповідальність судді, має бути незалежним від виконавчої та законодавчої влади і щонайменше наполовину складатися із суддів, обраних їхніми колегами так, щоб це гарантувало якнайширше представництво суддівства (п. п. 1.3, 5.1, 7.2 Європейської хартії про статут для суддів 1998 р.) [7]. Останнім часом цей стандарт стає ще жорсткішим: такий орган має складатися або виключно із суддів, або із суттєвої

більшості суддів, обраних судьями (п. 13 Магні Карти суддів (основоположні принципи), схваленої Консультативною радою європейських суддів у 2010 р.) [19].

Європейський суд із прав людини в рішенні по справі «О. Волков проти України» (від 9 січня 2013 р.) визнав, що «під час розгляду питання про звільнення суддів Вища рада юстиції, парламентський комітет і пленарні засідання Верховної Ради України спільно виконували судові функції» (п. 90) [5]. У цій справі екс-суддя Верховного Суду України успішно оскаржив до Страсбурзького суду своє звільнення. Відповідно до національного законодавства, склад і повноваження кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури мають багато спільного з функціонуванням Вищої ради правосуддя, яка вирішує питання про притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності. Самі ж стандарти такої відповідальності, викладені у міжнародно-правових актах, є схожими. Отже, у даному разі стосовно адвокатів можна застосувати аналогію права. У справі «О. Волков проти України» Європейський суд з прав людини наголосив на важливості застосування усєї сукупності стандартів належної правової процедури під час притягнення судді до дисциплінарної відповідальності (§§ 87–95) [5].

Керуючись наведеними вище правовими позиціями Європейського суду з прав людини, можна дійти висновку, що діяльність кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури із застосування дисциплінарних стягнень щодо суддів і адвокатів має відповідати загальним стандартам справедливого судового розгляду, викладеним у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Зокрема, у разі притягнення до різних видів юридичної відповідальності судді і адвокати мають користуватися такими гарантіями, як:

(1) установлення факту порушення ним обов'язку, передбаченого законом;

(2) закріплення прозорої процедури розгляду справи із забезпеченням прав судді й адвоката: (а) на повне інформування стосовно скарг, поданих проти нього; (б) на ознайомлення з усіма доказами, зібраними по його справі; (в) бути вислуханим (усно й письмово) органами, що здійснюють відповідне провадження на всіх його стадіях; (г) особисто постати перед цими органами під час провадження по його справі; (ґ) на представництво своїх інтересів; (д) на правовий захист від неправомірного впливу

органів, які здійснюють провадження у справі, та їхніх посадових осіб на процес відправлення правосуддя;

(3) передбачення законом можливих санкцій, які сформульовані чітко й однозначно;

(4) застосування санкції, що відбувається з урахуванням принципу пропорційності покарання вчиненому порушенню та його індивідуалізації;

(5) право судді і адвоката оскаржити прийняте рішення у судовому порядку.

2. *Підстави відповідальності й санкції, що застосовуються за їх порушення, мають бути чітко й однозначно встановлені законом і не можуть мати зворотної дії.* Процедура притягнення судді і адвоката до юридичної відповідальності обов'язково має бути закріплена законом. Відповідно до ч. 2 ст. 19 КУ, органи державної влади й органи місцевого самоврядування, їхні посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією й законами України. Пункт 22 ч. 1 ст. 92 Основного Закону країни визначає, що засади цивільно-правової відповідальності; діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них належить визначати виключно законами України. Конституційний Суд України під час тлумачення цієї норми вказав: «Притягнення до юридичної відповідальності має здійснюватися у певному порядку, на підставі процесуальних норм, що регламентують провадження у справі про порушення юридичними особами норм законодавства... При цьому законодавець може диференціювати строки притягнення до відповідальності, процедуру застосування заходів впливу до порушників законодавства залежно від особливостей суспільних відносин, що регламентуються зазначеним законодавством» (Рішення КС від 30 травня 2001 р. № 7-рп/2001) [40]. Згідно з правовою позицією Конституційного Суду України, «стаття 29 Конституції вимагає, що примусові заходи, які обмежують право на свободу та особисту недоторканність особи, застосовувалися на підставах і в порядку, встановлених законом» (Рішення КС від 26 червня 2003 р. № 12-рп/2003) [39]. Ці правові позиції підтверджують принцип законності інституту юридичної відповідальності. Отже, усі акти, які встановлюють відповідальність адвоката, повинні відповідати цьому постулату.

Інша конституційна норма, а саме ст. 58 КУ, приписує правило, згідно з яким закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх учинення не визнавалися законом як правопорушення. Як роз'яснив КС України, «це означає, що закони поширюють свою дію тільки на ті відносини, які виникли після набуття законами чи іншими нормативно-правовими актами чинності. Закріплення названого принципу на конституційному рівні є гарантією стабільності суспільних відносин, у тому числі відносин між державою і громадянами, породжуючи у громадян упевненість у тому, що їхнє існуюче становище не буде погіршене прийняттям більш пізнього закону чи іншого нормативно-правового акта» (Рішення КС України у справі щодо несумісності депутатського мандата від 13 травня 1997 р. № 1-зп [38]). Цим самим рішенням Конституційний Суд України утворює принцип правової визначеності, розвинений і у практиці Європейського суду з прав людини.

Так, у Рішенні по справі «Солдатенко проти України» від 23 жовтня 2008 р. Європейський суд з прав людини вказав: «Коли йдеться про позбавлення свободи, надзвичайно важливою умовою є забезпечення загального принципу юридичної визначеності. Установлюючи, що будь-яке позбавлення свободи має здійснюватися «відповідно до процедури, встановленої законом», п. 1 ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод не просто відсилає до національного закону; як і словосполучення «згідно із законом» і «встановлені законом» у п. 2 статей 8–11, він також стосується «якості закону», вимагаючи від закону відповідності принципу верховенства права – ця ідея пронизує всі статті конвенції. При цьому «якість закону» означає, що у разі коли національний закон передбачає можливість позбавлення свободи, такий закон має бути достатньо доступним, чітко сформульованим і передбачуваним у своєму застосуванні – для того, аби виключити будь-який ризик свавілля» [37].

У Рішенні Конституційного Суду України № 3-р(І)/2019 від 5 червня 2019 р. викладені складники цього принципу: (а) «юридична визначеність дає можливість учасникам суспільних відносин завбачати наслідки своїх дій і бути впевненими у своїх легітимних очікуваннях (legitimate expectations), зокрема у тому, що набуте ними на підставі чинного законодавства право буде

реалізоване; (б) юридичною визначеністю зумовлюється втілення легітимних очікувань, тобто досягнення бажаного результату шляхом учинення правомірних дій з огляду на заздалегідь передбачені ймовірні наслідки; (в) утілення легітимних очікувань унеможлиблюється, зокрема, у разі, коли особа не може досягнути прогнозованого результату внаслідок зміни юридичного регулювання у такі строки, що не є розумними та обґрунтованими» [41].

Стосовно юридичної відповідальності юридична визначеність означає: (а) вимогу чіткого визначення на рівні закону підстави відповідальності; (б) заборону поширення юридичної відповідальності на дії або бездіяльність, які мали місце у минулому, тобто так звану «відповідальність заднім числом»; (в) заборону ретроспективного посилення санкцій відповідальності; (г) вимогу чіткої законодавчої регламентації процедури накладення санкцій на суб'єкта в разі вчинення ним неправомірних дій.

Отже, будь-яка процедура юридичної відповідальності судді й адвоката має відповідати засадам незалежності, неупередженості, прозорості, справедливості, розумності строків розгляду, презумпції невинуватості та іншим гарантіям належного судочинства й визначатися безпосередньо законом. Під час оцінювання будь-якої застосовуваної до судді й адвоката процедури треба давати їй оцінку на відповідність вимогам належного суду та принципу правової визначеності. Відсутність однієї або декількох із наведених вимог у юридичній процедурі, що має застосовуватися до представника правничої професії, ставить під сумнів законність і легітимність останньої і може послужити підставою для оскарження її результатів до суду.

2. Інститут дисциплінарної відповідальності судді

У теорії права виділяють *поняття й ознаки дисциплінарної відповідальності*. Вона трактується як обов'язок працівника понести покарання, передбачене нормами законодавства про працю, за протиправне невиконання чи неналежне виконання своїх трудових обов'язків. За загальним правилом вона настає за порушення правил трудової, службової, військової й навчальної дисципліни. Розрізняють два види дисциплінарної відповідальності: загальну і спеціальну. Перша настає на підставі норм Кодексу законів про працю України і правил внутрішнього

трудового розпорядку й поширюється на всіх осіб, якщо інше не визначено законодавством; другу передбачено для окремих категорій працівників (суддів, прокурорів, державних службовців, адвокатів, військовослужбовців та ін.) спеціальним законодавством, статутами й положеннями про дисципліну [45, с. 343, 344]. Як правило, особливості спеціальної дисциплінарної відповідальності визначаються галузевим законодавством, однак вони мають бути обов'язково встановлені на рівні закону (Рішення КСУ у справі про Дисциплінарний статут прокуратури від 22 червня 2002 р.) [42]. Основною підставою для виокремлення підвидів спеціальної дисциплінарної відповідальності є суб'єктний склад [47, с. 7].

Дисциплінарну відповідальність судді можна розглядати принаймні у двох аспектах. По-перше, вона є елементом правового статусу судді [48, с. 13], оскільки її особливості (визначення підстав, кола суб'єктів, які можуть ініціювати питання про дисциплінарну відповідальність суддів, органів, правомочних вирішувати такі питання) зумовлені саме його становищем як носія судової влади. По-друге, цей вид відповідальності можна розглядати як різновид професійної відповідальності юриста. Кожен юрист має сумлінно, чітко й неухильно виконувати покладені на нього законодавством трудові чи службові обов'язки, додержуватися всіх правил, що регламентують його професійну діяльність. Невиконання або неналежне виконання ним її вимог є дисциплінарним правопорушенням, що тягне за собою накладення дисциплінарних санкцій [50, с. 114–115].

Окрім вищезазначених, серед науковців і практиків існують такі правові позиції, пов'язані з правовою природою дисциплінарної відповідальності судді: (а) це адміністративна відповідальність у сфері управління; (б) це спеціальний вид відповідальності у сфері трудових відносин; (в) це особливий вид відповідальності, притаманний виключно суддям; (г) це елемент підзвітності судді громадянському суспільству. Більшість із наведених тез має право на існування, найбільш суперечливою видається перша з них. По-перше, правові відносини у сфері управління відрізняються за своєю правовою природою від правових відносин у сфері правосуддя і, по-друге, адміністративна відповідальність – це зовсім інший вид юридичної відповідальності, який має своєрідне призначення й специфічне

нормативне регулювання. Із винятковістю субінституту дисциплінарної відповідальності судді також важко погодитися, оскільки подібні правовідносини притаманні всім без винятку носіям владних повноважень; відрізняється лише специфіка відповідних підстав і процедур відповідальності.

Дисциплінарна відповідальність суддів, уважає С.В. Подкопаєва, полягає в зазнанні порушником суддівської дисципліни несприятливих позбавлень морального, матеріального й організаційного характеру й є одним із засобів забезпечення відповідності діяльності і поведінки суддів професійним стандартам (суддівській дисципліні) [24, с. 154].

На дисциплінарну відповідальність суддів поширюються, поперше, усі характерні ознаки юридичної відповідальності, подруге, особливості саме відповідальності дисциплінарної, встановлені нормами трудового права. Специфічні ознаки субінституту дисциплінарної відповідальності судді визначені законодавством про судоустрій (переважно в законах України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII і «Про Вищу раду юстиції» від 21 грудня 2016 р. № 1798-VII):

- специфіка цього виду відповідальності судді зумовлена особливостями формулювання її підстав, визначенням санкцій, а також процедурними аспектами її реалізації;

- суддя з огляду на принцип його незалежності не знаходиться у відносинах підпорядкування з органами, наділеними законом дисциплінарними повноваженнями (Вища рада правосуддя);

- роль роботодавця для судді виконує держава, яка делегує дисциплінарні повноваження спеціальним органам судової влади. З урахуванням особливостей правового статусу судді, історичних традицій і вимог міжнародних стандартів органом, який вирішує питання про накладення дисциплінарних стягнень на суддів, є Вища рада юстиції – орган суддівського самоврядування, більшість в якому становлять судді. А тому делегування їй державою дисциплінарних повноважень стосовно суддів є цілком логічним;

- процедура дисциплінарного провадження стосовно судді теж підпорядкована дії принципу незалежності суддів, хоча і має багато спільного із загальними засадами такого провадження за трудовим законодавством. Ця процедура зазвичай проходить такі стадії: а) здійснення перевірки даних про наявність підстав

для притягнення до дисциплінарної відповідальності за зверненням, що містить відомості про порушення суддею вимог щодо статусу, посадових обов'язків чи присяги; б) відкриття дисциплінарної справи, її розгляд і прийняття рішення органом, що здійснює дисциплінарне провадження; в) виконання цього рішення; можливі також стадії оскарження й перегляду останнього [18, с. 218–236; 29, с. 536; 45, с. 343, 344].

У вітчизняній судовій практиці теж можна знайти спроби надати оцінку інституту дисциплінарної відповідальності судді. Так, Велика Палата Верховного Суду у Постанові від 07.11.2019 по справі № 9901/243/19 зауважила: «...ВРП не може використовувати скасування судового рішення як підставу для дисциплінарної відповідальності, пеналізації чи для ухвалення рішення з негативними наслідками для особи, оскільки відповідно до абзацу другого частини першої статті 49 Закону № 1402-VIII «Про судоустрій і статус суддів» суддю не може бути притягнуто до відповідальності за ухвалене ним судове рішення за винятком учинення злочину або дисциплінарного проступку.

...Велика Палата Верховного Суду розуміє, що судді не повинні бути поза юридичною відповідальністю. Проте відповідальність у вигляді відмови внести подання про призначення на посаду за діяльність, пов'язану зі здійсненням правосуддя, повинна наставати виключно за умисне (у формі [прямого чи непрямого] умислу чи грубої необережності) винесення незаконних судових рішень. Судді не повинні відповідати за тлумачення на свій розсуд правової норми, що відрізняється від тлумачення цієї норми його колегами, якщо у його рішенні відкрито, в рамках відповідного судочинства, наведена аргументація на його користь, з якою згодом не погодився суд вищого рівня. Основним засобом правового захисту від помилок у судових рішеннях слугує оскарження цих рішень у порядку апеляційного провадження. Скасування не може слугувати єдиною підставою визнання судового рішення незаконним, оскільки скасування не обов'язково означає, що суддя діяв некомпетентно або непрофесійно.

Отже, тільки скасування судового рішення у поєднанні з аналізом причин та підстав його скасування, власна оцінка і віднесення судових рішень до незаконних чи таких, що ухвалені з порушенням вимог закону, чи надання їм визначень, подібних до наведених у Рішенні, у розумінні законодавчого положення щодо

рішення про відмову у внесенні Президентом України подання про призначення судді на посаду не може визнаватися підставою чи мотивами, що містяться в ньому, з яких ВРП прийшла до відповідних висновків».

Такі висновки Верховного Суду повною мірою відображають міжнародний стандарт відповідальності судді, який базується на фундаментальному принципі його незалежності. Ексголова Вищої кваліфікаційної комісії суддів України І.Л. Самсін справедливо підкреслив, що дисциплінарна відповідальність не може бути засобом впливу на суддю та не може розглядатися як елемент контролю над судовою владою або застосовуватися з метою обмеження незалежності судової влади [43, с. 3].

Отже, можемо відзначити, що *дисциплінарна відповідальність судді є різновидом професійної юридичної відповідальності, характерні особливості якої зумовлюються його статусом як носія судової влади, зокрема його незалежністю у процесі відправлення правосуддя*. Порядок і підстави притягнення судді до цього виду відповідальності визначені законодавством про судоустрій. Узагальнення змісту законодавства країн ЄС і СНД свідчить, що підставами притягнення судді до дисциплінарної відповідальності або звільнення його з посади слід розглядати:

- порушення обов'язків судді, передбачених законом, або недобросовісне їх виконання (Франція, Литва, Бельгія, ФРН, Ісландія, Італія, Японія, Польща, Словенія, Туреччина);
- недодержання правил суддівської етики, у тому числі поведінки, що загрожує довірі до судової системи (Литва, США, Білорусь, Казахстан, Кіпр, Естонія, Італія, Молдова, Румунія);
- недотримання процесуального законодавства, у тому числі затримки під час розгляду справ (Естонія, Словенія, Туреччина);
- здійснення суддею дій, які порочать звання судді або завдають шкоду інтересам правосуддя (Франція, Литва, Вірменія, Польща, Японія, Норвегія, Румунія, Туреччина);
- недодержання обмежень, передбачених для посади судді (Литва, Молдова);
- учинення адміністративного правопорушення (Литва);
- порушення трудової дисципліни (Вірменія, Білорусь, Казахстан);
- недотримання законності або вимог чинного законодавства під час відправлення правосуддя (Вірменія, Білорусь, Казахстан, Польща);

- наявність недоліків у судовій роботі через недбалість (Вірменія);
- нездатність виконувати свої обов'язки (Мальта);
- невиконання адміністративних обов'язків (Молдова, Туреччина) [13, с. 548; 19, с. 75–109; 20, с. 210].

У доповіді Інституту порівняльного публічного і міжнародного права М. Планка «Незалежність судової влади у перехідний період» (2012 р.) відзначається, що в багатьох європейських країнах підстави для дисциплінарної відповідальності суддів визначаються в досить загальних рисах (наприклад, повне або неодноразове ігнорування службових обов'язків, у результаті чого можна зробити висновок про явну непридатність судді для займаної ним посади (Швеція) [1, с. 88]. Варто зауважити, що Європейський суд з прав людини допускає, що в деяких сферах іноді важко сформулювати закони досить точно, а тому певний ступінь гнучкості є навіть бажаним для того, щоб національні суди застосовували закон у світлі своєї оцінки необхідних заходів з урахуванням конкретних обставин кожної справи [5]. Однак для дотримання принципу правової визначеності при цьому мають існувати чіткі критерії практичного застосування вказаних положень закону.

Отже, *дисциплінарний проступок судді можна визначити як дію або бездіяльність судді, яка полягає у порушенні ним установлених Конституцією України, процесуальним та судоустрійним законодавством прав, обов'язків і компетенцій, об'єктивні ознаки якої визначені законом як підстава для дисциплінарної відповідальності судді.*

Аналіз законодавства про судоустрій, яке регламентує підставу дисциплінарної відповідальності судді, дозволяє виділити *три підвиди цього різновиду відповідальності, які зумовлюють диференціацію її підстав і наслідків.*

1. По-перше, законодавець виділяє дисциплінарну відповідальність, пов'язану з певним ураженням правового статусу судді, що полягає у накладенні на нього дисциплінарного стягнення. При цьому суддя продовжує виконувати свої обов'язки, зазнаючи лише певних обмежень організаційного, матеріального або службового характеру. Отже, такий підвид дисциплінарної відповідальності можна назвати *ординарною*. Такі проступки, передбачені підпунктами 1 (а–д), 2, 3, 4, 5, 6, 8, 13

частини 1 ст. 106 й ч. 2 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», а саме:

- умисна або внаслідок недбалості незаконна відмова в доступі до правосуддя (у тому числі незаконна відмова в розгляді по суті позовної заяви, апеляційної, касаційної скарги тощо) або інше істотне порушення норм процесуального права під час здійснення правосуддя, що унеможливило реалізацію учасниками судового процесу наданих їм процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків або призвело до порушення правил щодо юрисдикції або складу суду;

- умисне або внаслідок недбалості незазначення у судовому рішенні мотивів прийняття чи відхилення аргументів сторін щодо суті спору;

- умисне або внаслідок недбалості порушення засад гласності й відкритості судового процесу;

- умисне або внаслідок недбалості порушення засад рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом, змагальності сторін і свободи в наданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед останнім їх переконливості;

- умисне або внаслідок недбалості незабезпечення обвинуваченому права на захист, перешкоджання реалізації прав інших учасників судового процесу;

- порушення правил щодо відводу (самовідводу) судді;

- безпідставне затягування або невжиття суддею заходів щодо розгляду заяви, скарги чи справи протягом встановленого законом строку, зволікання з виготовленням вмотивованого судового рішення, несвоєчасне надання копії судового рішення для її внесення до Єдиного державного реєстру судових рішень;

- допущення суддею поведінки, що порочить звання судді або авторитет правосуддя, зокрема в питаннях моралі, чесності, невідкупності, відповідності способу життя судді його статусу, дотримання інших норм суддівської етики та стандартів поведінки, які забезпечують суспільну довіру до суду, прояв неповаги до інших суддів, адвокатів, експертів, свідків чи інших учасників судового процесу;

- умисне або внаслідок грубої недбалості допущення суддею, який брав участь в ухваленні судового рішення, порушення прав людини і основоположних свобод або інше грубе порушення закону, що призвело до істотних негативних наслідків;

- розголошення суддею охоронюваної законом таємниці, у тому числі таємниці нарадчої кімнати, або інформації, що стала йому відома під час розгляду справи в закритому судовому засіданні;

- неповідомлення суддею Вищої ради правосуддя та Генерального прокурора про випадок утручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя, у тому числі про звернення до нього учасників судового процесу чи інших осіб, включаючи осіб, уповноважених на виконання функцій держави, із приводу конкретних справ, що перебувають у провадженні судді, якщо таке звернення здійснено в інший, аніж передбачено процесуальним законодавством спосіб, упродовж п'яти днів після того, як йому стало відомо про такий випадок;

- утручання у процес здійснення судочинства іншими суддями;

- ненадання інформації або надання завідомо недостовірної інформації на законну вимогу члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та/або члена Вищої ради правосуддя, у тому числі недодержання встановлених законом строків надання інформації;

- умисне порушення суддею норм права чи неналежне ставлення до службових обов'язків, які призвели до скасування або зміни судового рішення.

Порушення правил внутрішнього трудового розпорядку суддею тлумачиться органами дисциплінарної влади як порушення суддівської етики. За трудовим законодавством підставами для розірвання трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу, що свідчать про порушення працівником правил внутрішнього трудового розпорядку, є: систематичне невиконання працівником без поважних причин обов'язків, покладених на нього трудовим договором або правилами внутрішнього трудового розпорядку, якщо до працівника раніше застосовувалися заходи дисциплінарного чи громадського стягнення, а також прогул (у тому числі відсутність на роботі понад трьох години протягом робочого дня) без поважних причин (пункти 3 і 4 ч. 1 ст. 40 Кодексу законів про працю України). Аналогічні порушення вчиняються й суддями. Викладене свідчить про нагальну потребу додати до підстав дисциплінарної відповідальності, передбачених ч. 1 ст. 106 Закону України № 1402-VIII «Про

судоустрій і статус суддів», такої підстави, як грубе порушення суддею правил внутрішнього трудового розпорядку суду. Водночас систематичне порушення суддею цих правил суду має бути підставою для звільнення судді з посади.

Отже, однократне істотне порушення чинного законодавства, Кодексу суддівської етики, обов'язків судді або правил внутрішнього трудового розпорядку, відсутність негативних наслідків неправомірного діяння судді або їх неістотний характер, відсутність прямого умислі судді на вчинення неправомірного діяння є характерними ознаками ординарного дисциплінарного проступку, внаслідок вчинення якого суддя не може бути звільнений з посади. Залишення рішення судді в силі під час його перегляду вищестоящими інстанціями, як і однократність неправомірного діяння, мають бути кваліфіковані органом дисциплінарної влади як суттєві ознаки ординарного дисциплінарного проступку.

2. По-друге, у деяких випадках органи дисциплінарної влади уповноважені ухвалювати рішення про звільнення судді із займаної посади. У такому разі йдеться про вчинення суддею дій, які за своїм характером несумісні з подальшим перебуванням його на посаді й виконанням владних повноважень. Звільнення судді має наслідком утрату ним свого правового статусу. Відповідно, можна вести мову про підвид *дисциплінарної відповідальності, яка несумісна з високим званням судді й виключає подальше його перебування на посаді.*

Відповідно до ч. 1 ст. 115 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 1402-VIII, суддя звільняється з посади у зв'язку з учиненням істотного дисциплінарного проступку, грубим чи систематичним нехтуванням обов'язками, яке є несумісним зі статусом судді або в разі виявлення його невідповідність займаній посаді. Згідно з ч. 1 ст. 118 Закону № 1402-VIII, порушення обов'язку підтвердити законність джерела походження майна є підставою для звільнення судді з посади. Факти, що свідчать про це, як і порушення ним обов'язку підтвердити законність джерела походження майна, мають бути встановлені ВРП (її відповідними органами) під час дисциплінарного провадження щодо судді (ч. 3 ст. 56 Закону України «Про Вищу раду правосуддя»). Порушення суддею обов'язку підтвердити законність джерела походження майна може бути встановлене: (1) у межах дисциплінарного

провадження – Вищою радою правосуддя (її органами); (2) у межах кваліфікаційного оцінювання – Вищою кваліфікаційною комісією суддів України; (3) судом під час розгляду відповідної справи (ч. 2 ст. 118 Закону № 1402-VIII). Рішення про звільнення судді з посади ухвалює Вища рада правосуддя в порядку, визначеному Законом України «Про Вищу раду правосуддя» (ч. 2 ст. 112 Закону № 1402-VIII).

Вищезазвані підстави звільнення судді замінили таке його формулювання, як «порушення присяги». Такий крок спрямований на забезпечення принципу правової визначеності у формулюванні підстави відповідальності судді, а також під впливом рекомендацій Венеціанської комісії. Оцінку категорії «порушення присяги» надав Європейський суд з прав людини у своєму рішенні по справі «О. Волков проти України» (від 9 січня 2013 р.) [5]. Зокрема, Судом було відзначено, що в Україні бракує будь-яких принципів і практики, що давали б змогу точно й послідовно інтерпретувати поняття «порушення присяги судді» як підставу для звільнення його з посади (п. 180), і належних процесуальних гарантій для попередження довільного тлумачення застосування відповідних норм матеріального права під час звільнення судді за цією підставою. Євросуд дійшов висновку, що «це призвело до неможливості передбачити наслідки застосування відповідних положень національного права. На цій підставі можна також припустити, що практично будь-який проступок судді, вчинений у будь-який час протягом його кар'єри, може бути інтерпретований за бажанням дисциплінарного органу як достатня фактична підстава для дисциплінарного звинувачення в «порушенні присяги» і призвести до відсторонення судді від посади» (п. 185). Він також указав, що національному законодавству належить бути достатньо передбачуваним у своїх формулюваннях, щоб надати людям адекватні вказівки на обставини й умови, за яких влада має право вдатися до заходів, що стосуються їх права відповідно до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (п. 170). Відсутність чітких підстав для звільнення судді з посади мало для заявника негативні наслідки (з погляду як його приватного життя, так і професійної репутації) і становить порушення ст. 8 указаної Конвенції, яка регламентує право на приватність [5].

Істотним дисциплінарним проступком або грубим нехтуванням обов'язками судді, що є несумісним зі статусом судді або виявляє його невідповідність займаній посаді, може бути визнаний, зокрема, будь-який з таких фактів:

(1) суддя допустив поведінку, що порочить його звання або підриває авторитет правосуддя, у тому числі в питаннях моралі, чесності, непідкупності, відповідності способу життя судді його статусу, дотримання інших етичних норм та стандартів поведінки, які забезпечують суспільну довіру до суду;

(2) суддя вчинив дисциплінарний проступок, маючи непогашене дисциплінарне стягнення (крім попередження чи догани), або має два непогашених таких стягнення;

(3) встановлено факт недоброчесної поведінки судді, у тому числі здійснення ним або членами його сім'ї витрат, що перевищують його доходи та доходи членів його сім'ї, законність джерел яких підтверджена; встановлення невідповідності рівня життя судді задекларованим ним та членами його сім'ї майну і доходам; використання статусу судді з метою незаконного отримання ним або третіми особами матеріальних благ або іншої вигоди;

(4) суддю визнано судом винним у вчиненні корупційного правопорушення або правопорушення, пов'язаного з корупцією;

(5) суддя не виконав вимоги рішення органу, що здійснює дисциплінарне провадження щодо судді, або за результатами кваліфікаційного оцінювання, призначеного як наслідок дисциплінарної відповідальності, не підтвердив свою здатність здійснювати правосуддя у відповідному суді;

(6) суддя у встановлені строки умисно не подав декларацію доброчесності чи декларацію родинних зв'язків або умисно задекларував недостовірні (у тому числі неповні) твердження у декларації доброчесності;

(7) суддя допустив інше грубе порушення закону, що підриває суспільну довіру до суду (ч. 9 ст. 109 Закону України № 1402-VIII «Про судоустрій і статус суддів»).

Розмежування між ординарним дисциплінарним проступком судді та проступком, який повинен мати наслідком звільнення його з посади, слід провадити за такими критеріями, як: (а) форма вини судді; (б) зміст і ознаки вчиненого діяння; (в) кількісні характеристики дисциплінарного проступку і (г) наслідки вчиненого.

За формою вини дисциплінарний проступок судді може характеризуватися умислом або необережністю. І формулювання чинного законодавства, і міжнародні стандарти дають змогу зробити висновок, що істотною ознакою ординарного проступку є необережність у формі недбалості або непрямого умислу (пп. 1 ч. 1 ст. 106; пп. 4 ч. 1 ст. 106 Закону № 1402-VIII; п. 69 Рекомендації CM/Rec (2010) 12 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки») [49]. Судова ж і дисциплінарна практика засвідчує, що звільнення суддів, як правило, має місце в результаті вчинення умисних діянь: «...Ухвалюючи судові рішення, суддя має чітко усвідомлювати протиправність своїх дій (або бездіяльності), передбачати їхні негативні наслідки й можливість їх настання» [28]. Примітно, що в одному зі своїх рішень Велика Палата Верховного Суду визнала правомірність встановлення вини судді одночасно у вчиненні двох видів правопорушень: кримінального й дисциплінарного. У Постанові від 04.10.2018 по справі № п/9901/334/18 Велика Палата Верховного Суду звернула увагу, що «згідно з практикою Європейського суду з прав людини, не є порушенням ст. 6 Конвенції притягнення до дисциплінарної відповідальності на основі відомостей про факти, що встановлені у кримінальному провадженні, якщо такі відомості аналізувалися під кутом зору правил службової етики, навіть якщо особа була у кримінальному провадженні виправданою (див. Рішення Європейської комісії з прав людини від 6 жовтня 1982 р. у справі «X. v. Austria» про неприйнятність заяви № 9295/81) чи таке провадження було закрите (див. рішення Європейської комісії з прав людини від 7 жовтня 1987 р. у справі «C. v. The United Kingdom» про неприйнятність заяви № 11882/85). Більше того, гарантована п. 2 ст. 6 Конвенції презумпція невинуватості застосовується до процедури, яка за своєю суттю є кримінальною й у межах якої суд робить висновок про вину особи саме у кримінально-правовому сенсі (Рішення Європейського суду з прав людини від 11 лютого 2003 р. у справі «Ringvold v. Norway», заява № 34964/97). Отже, зазначена гарантія не може бути поширена на дисциплінарні й інші провадження, які згідно з п. 1 ст. 6 Конвенції охоплюються поняттям спору щодо прав та обов'язків цивільного характеру».

За змістовними ознаками вчиненого діяння проступки, несумісні з подальшим перебуванням на посаді судді, слід відрізняти від ординарних дисциплінарних проступків передусім за якісними характеристиками. Тлумачення положень частин 8 і 9 ст. 109 Закону № 1402-VIII дає змогу констатувати, що до об'єктивних ознак указанного різновиду проступків можна віднести: (а) порушення суддею норм процесуального закону, (б) неправильне застосування норм закону матеріального, (в) нехтування правилами суддівської етики й загально визнаними нормами моралі, (г) порушення приписів антикорупційного законодавства, (ґ) вчинення суддею корупційного правопорушення або правопорушення, пов'язаного з корупцією, (д) недотримання ним імперативних вимог органу дисциплінарної влади. Велика Палата Верховного Суду оцінює істотність дисциплінарного проступку судді під кутом зору авторитету судової влади. У Постанові від 23.08.2018 по справі № п/800/164/17 Верховний Суд зауважив, що «питання довіри до судової системи стає ще більш важливим з огляду на зростання глобалізації спорів і широке поширення судових рішень. У державі, яка керується принципом верховенства права, громадськість має право сподіватися на утвердження загальних принципів, що є сумісними з поняттям справедливого суду та гарантують фундаментальні права. Порушення, так само як і дотримання правил суддівської етики, можуть впливати на рівень довіри як у бік збільшення (підвищення) так і у бік зменшення (зниження).

Обов'язки суддів містять як урегульовані правовими нормами вимоги щодо необхідної поведінки судді (юридичні обов'язки), так і вимоги, що мають характер моральних та зумовлюються вимогами професійного обов'язку судді. Невиконання або неналежна реалізація суддею обов'язків може призвести до істотних змін у його правовому становищі, навіть до втрати статусу носія судової влади. .. Велика Палата Верховного Суду погоджується з висновками суду першої інстанції, що обов'язок судді здійснювати свої повноваження до ухвалення рішення про його звільнення є його професійним обов'язком, а тому досить тривала відсутність судді на роботі без поважних причин правомірно розцінене Вищою радою правосуддя як грубе нехтування своїми обов'язками, що є несумісним з її статусом».

Порушення правил суддівської етики доволі часто тлумачиться як діяння, проступки, несумісні з подальшим перебуванням на посаді судді. Європейський суд з прав людини неодноразово висловлював позицію, відповідно до якої «головне, що необхідно для забезпечення авторитету правосуддя – це довіра, яку суди в демократичному суспільстві повинні надавати обвинуваченим під час розгляду кримінальних справ, а також усієї широкій громадськості» (Рішення Євросуду у справі «Фей проти Австрії від 24 лютого 1993 р.). Підкреслюючи особливу роль судової системи в суспільстві, яка, будучи гарантом справедливості й основоположною цінністю в державі, де панує закон, має користуватися довірою суспільства для успішного виконання своїх функцій, Євросуд наголошує, що може виникнути потреба захистити цю довіру від руйнівних посягань з урахуванням тієї обставини, що судді, які стали об'єктами критики, пов'язані обов'язком стриманості, який вимагає від них утримуватися від відповіді на критику (Рішення Євросуду у справі «Прагер і Обершлік проти Австрії» від 26 квітня 1995 р.) [6, с. 236, 374]. Як відзначила Велика Палата Верховного Суду в Постанові від 4 жовтня 2018 р., *«високі стандарти поведінки полягають у тому, що суддя як на роботі, так і в повсякденному житті повинен демонструвати бездоганну поведінку, спрямовану на зміцнення у свідомості суспільства поваги і довіри до судової влади»*. У вказаній справі Верховний Суд підтвердив законність звільнення судді за керування транспортним засобом у нетверезому стані, а також невиконання ним вимог поліцейських про зупинку, що отримало негативний розголос у суспільстві.

В іншій Постанові від 15.03.2018 по справі № 73001382 Верховний Суд підкреслив, що «встановлення в діях судді ознак порушення правил суддівської етики, передбачених Кодексом суддівської етики, не є достатнім фактором для притягнення його до дисциплінарної відповідальності. Необхідною умовою є те, щоб у діях (бездіяльності) судді було встановлено порушення вимог тих чи інших законів, а норми цього Кодексу у такому разі є допоміжним інструментом для обґрунтування підстав притягнення судді до дисциплінарної відповідальності...

Велика Палата Верховного Суду звертає увагу, що як за приписами Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI (у редакції 2015 р.), так і Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 1402-VIII (у редакції 2016 р.)

обов'язковим наслідком допущення суддею неетичної поведінки, за яку його можна притягнути до дисциплінарної відповідальності, є те, що така поведінка має підривати авторитет правосуддя».

Уважаємо, що найбільшу складність для прикладного застосування підстави дисциплінарної відповідальності судді становить необхідність розмежування вище перелічених суддівських порушень у їх змістовному вимірі, оскільки кожне з них може бути підставою як для звільнення судді з посади, так і для застосування більш м'якого дисциплінарного стягнення. Ці порушення також можуть стати підставою для скасування рішення судді під час їх оскарження. Зауважимо, що правової дефініції конструкції «суттєві порушення норм процесуального права» законодавство України не містить, оскільки воно передбачено самим процесуальним законом. Приміром, відповідно до кримінально-процесуального законодавства, суттєвими порушеннями кримінального процесуального закону вважаються порушення його вимог, які перешкодили чи могли перешкодити суду ухвалити законне й обґрунтоване судові рішення. Такі порушення в обов'язковому порядку тягнуть за собою скасування рішення суду і передбачені ст. 412 КПК України.

Варто відзначити, що жодним нормативним актом не визначено, як відмежувати так звану «суттєвість» порушення процесуального закону, яке тягне лише скасування рішення суду, від підстави, за якої суддя притягується до відповідальності. Значить, оцінювання змісту процесуальних порушень, допущених суддями, повністю покладається на розсуд органу дисциплінарної влади.

У контексті розмежування порушень суддів, за яких їх слід звільняти з посади, і таких, за які мають накладатись інші дисциплінарні стягнення (менш тяжкі), можна навести правову позицію Верховного Суду України щодо державних службовців. У Постанові від 21 січня 2014 р. по справі № 21-479a13 Судова палата в адміністративних справах указала, що звільнення за порушення Присяги може мати місце лише, коли *державний службовець учинив проступок проти інтересів служби, що суперечить покладеним на нього обов'язкам, підриває довіру до нього як до носія влади, що призводить до приниження державного органу й унеможливорює подальше виконання ним*

своїх обов'язків. Припинення державної служби за порушення Присяги може застосовуватися тільки у *крайніх випадках*, коли дисциплінарний проступок містить ознаки саме такого порушення і заходи дисциплінарного стягнення, на переконання особи, уповноваженої вирішувати питання про відповідальність посадовця, є недостатніми чи попереднє їх ужиття не дало бажаного результату. Із нашої точки зору, таке тлумачення підстав звільнення можна цілком застосовувати й до суддів, коли орган дисциплінарної влади сумнівається у виборі виду дисциплінарного стягнення щодо судді.

За кількісними характеристиками дисциплінарні проступки можуть бути однократними, повторюваними й систематичними. Як відзначає О.Є. Луценко, «у разі наступного вчинення дисциплінарного проступку йдеться про повторюваність, а коли порушення вчинюється тричі й більше разів – про систематичність» [17, с. 15]. При цьому спільною ознакою повторюваного й систематичного діяння є вчинення нових проступків особою, яка має непогашені стягнення на момент їх учинення.

Тлумачення положень пп. 2 ч. 9 ст. 109 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 1402-VIII свідчить, що звільнення судді з посади можливе за наявності двох непогашених дисциплінарних стягнень або вчинення нового проступку за наявності стягнення непогашеного, крім попередження чи догани. Отже, повторністю для суддів слід уважати вчинення двох і більше проступків. При цьому треба мати на увазі, що одне дисциплінарне стягнення може бути застосовано до судді, який учинив більше одного проступку, а тому сумарна кількість застосованих дисциплінарних стягнень не обов'язково дорівнює кількості неправомірних діянь. Оцінювання дисциплінарного проступку судді покладається на розсуд органів дисциплінарної влади, які мають щодо цього досить широку дискрецію.

Дисциплінарний проступок, передбачений п. 14 ч. 1 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 1402-VIII, полягає у *непроходженні курсу підвищення кваліфікації в Національній школі суддів України відповідно до направлення, визначеного органом, що здійснює дисциплінарне провадження щодо суддів, або непроходження подальшого кваліфікаційного оцінювання для підтвердження здатності судді здійснювати правосуддя у відповідному суді, або непідтвердження здатності*

судді здійснювати правосуддя у відповідному суді за результатами цього кваліфікаційного оцінювання і має наслідком звільнення судді з посади. Аналіз диспозиції цієї норми свідчить про те, що вона не містить самостійного проступку, а передбачає негативні наслідки вчинення суддею іншого протиправного діяння. Підпункт 14 ч. 1 ст. 106 Закону № 1402-VIII є так званим «подвійним» покаранням судді, який учинив правопорушення й не виконав умови реалізації застосованої до нього правової санкції.

Аналіз законодавства про судоустрій свідчить, що суттєвими ознаками діяння, несумісного з подальшим перебуванням на посаді судді, слід також уважати *порушення суддею вимог щодо несумісності* (ст. 114 Закону № 1402-VIII). По суті, цей проступок належить до дисциплінарних, однак законодавець диференціює цю підставу для звільнення судді, передбачаючи для неї окрему процедуру (Гл. 3 Розділу II Закону України «Про Вищу раду правосуддя»). Підтвердженням нашої позиції є норма п. 11.6 Регламенту Вищої ради правосуддя, згідно з яким підготовка справи до розгляду здійснюється в порядку, передбаченому для розгляду дисциплінарних справ³.

Отже, можна резюмувати, що суттєвими ознаками діяння, несумісного з подальшим перебуванням на посаді судді, є:

(а) спрямований наперед умисел судді на вчинення дисциплінарного проступку;

(б) грубе порушення ним норм процесуального права, неправильне застосування норм права матеріального або інші неправомірні діяння судді, які явно свідчать його про несумлінність, недоброчесність, упередженість під час здійснення ним правосуддя, зокрема: ухвалення суддею рішення всупереч практиці вищих судових органів, приписів Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, прецедентів Європейського суду з прав людини, ухвалення процесуального рішення, не передбаченого процесуальним законодавством, грубе порушення правил підсудності й підвідомчості, підміна суддею компетенції іншого органу державної влади, вчинення суддею неправомірних процесуальних дій унаслідок отримання неправомірної вигоди тощо;

---

³ Регламент Вищої ради правосуддя : Рішення Вищої ради правосуддя від 24 січня 2017 р. № 52/0/15-17 (зі змінами і доп. станом на 01.05.2021). URL: <https://hcj.gov.ua/page/normatyvni-akty>.

(в) систематичність неправомірних дій судді, що означає вчинення дисциплінарного проступку суддею, який має більше одного непогашеного стягнення на момент учинення цього проступку, або вчинення суддею декількох дисциплінарних проступків одночасно;

(г) негативні наслідки, що знаходяться у прямому причинному зв'язку з діями судді: якщо внаслідок рішення настали суттєві порушення прав і законних інтересів особи, декількох осіб, групи осіб або держави; якщо ці наслідки неможливо усунути; якщо неправомірне діяння судді мало значний суспільний резонанс або підриває суспільну довіру до суду;

(р) недотримання суддею вимог несумісності, істотне порушення приписів суддівської етики або антикорупційного законодавства;

(д) визнання судді винним у вчиненні адміністративного правопорушення.

3. По-третє, порушення суддею вимог антикорупційного законодавства полягає у вчиненні ним корупційного правопорушення або правопорушення, пов'язаного з корупцією, й може мати наслідком: (а) притягнення судді до ординарної дисциплінарної відповідальності; (б) звільнення судді за посади за порушення ним присяги; (в) одночасне накладення на суддю адміністративного стягнення в порядку, передбаченому Кодексом України про адміністративні правопорушення, та дисциплінарного стягнення в рамках дисциплінарного провадження.

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» не наводить дефініцій термінів «корупційне правопорушення» і «правопорушення, пов'язане з корупцією», але системний аналіз його положень дає змогу зробити висновок, що такими дисциплінарними правопорушеннями треба вважати проступки, передбачені пп. 7, 9–12 й 14–19 частини 1 ст. 106 цього Закону, а саме:

– неповідомлення або несвоєчасне повідомлення Ради суддів України про реальний чи потенційний конфлікт інтересів судді (крім випадків, коли конфлікт інтересів урегулюється у визначеному процесуальним законом порядку);

– неподання або несвоєчасне подання для оприлюднення декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави

або місцевого самоврядування, в порядку, встановленому законодавством у сфері запобігання корупції;

- зазначення в декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, завідомо неправдивих відомостей або умисне незазначення відомостей, передбачених законодавством;

- використання статусу судді з метою незаконного отримання ним або третіми особами матеріальних благ або іншої вигоди, якщо таке правопорушення не містить складу злочину або кримінального проступку;

- допущення суддею недобросовісної поведінки, у тому числі здійснення суддею або членами його сім'ї витрат, що перевищують доходи такого судді й доходи членів його сім'ї, а також установа невідповідності рівня життя судді задекларованим доходам;

- визнання судді винним у вчиненні корупційного правопорушення або правопорушення, пов'язаного з корупцією, у випадках, установлених законом;

- неподання або несвоєчасне подання суддею декларації родинних зв'язків у порядку, визначеному законом;

- подання в декларації своїх родинних зв'язків завідомо недостовірних (у тому числі неповних) відомостей;

- неподання або несвоєчасне подання декларації доброчесності у визначеному законом порядку;

- декларування завідомо недостовірних (у тому числі неповних) тверджень у декларації доброчесності.

Правова кваліфікація цих діянь пов'язана з низкою складнощів. По-перше, формулювання складів цієї групи проступків у законодавстві про судоустрій має бланкетний (відсилочний) характер, оскільки суттєві ознаки їх об'єктивного боку сформульовані в антикорупційному законодавстві. По-друге, відсутність чіткого переліку корупційних проступків і проступків, пов'язаних із корупцією, у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» № 1402-VIII спричиняє ситуацію, коли орган дисциплінарної влади фактично не зобов'язаний виконувати приписи ст. 59 Закону України «Про запобігання корупції» № 1700-VII, за яким відомості про осіб, яких притягнуто до кримінальної, адміністративної, дисциплінарної або цивільно-правової відповідальності за вчинення корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень, а також про

юридичних осіб, до яких застосовано заходи кримінально-правового характеру у зв'язку з учиненням корупційного правопорушення, вносяться до Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, що формується та ведеться Національним агентством з питань запобігання корупції. Органи дисциплінарної влади зобов'язані виконувати згаданий припис Закону № 1700-VI лише в разі визнання судді винним у вчиненні корупційного правопорушення або правопорушення, пов'язаного з корупцією, у випадках, установлених законом (п. 15 ч. 1 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Третім проблемним моментом є те, що під час реалізації своїх повноважень органи дисциплінарної влади, накладаючи стягнення на суддів за вчинення останніми проступків корупційних або пов'язаних із корупцією, перші фактично будуть вимушені підміняти повноваження правоохоронних органів. У разі виявлення ознак корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення Національне агентство з питань запобігання корупції затверджує обґрунтований висновок, який надсилає спеціально уповноваженим суб'єктам у сфері протидії корупції (ч. 3 ст. 12 Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII). Спеціально уповноважені суб'єкти у сфері протидії корупції – це органи прокуратури, органи внутрішніх справ України, Національне антикорупційне бюро України, Національне агентство з питань запобігання корупції (ст. 1 Закону № 1700-VII). Органи дисциплінарної влади не належать до спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції. Тому доведення фактів вчинення суддею правопорушення корупційного або пов'язаного з корупцією у дисциплінарному провадженні можливе лише шляхом надсилання органами Вищої ради правосуддя відповідних запитів до компетентних правоохоронних органів та ухвалення рішення на підставі отриманих на запити відповідей, пояснень судді та інших матеріалів, які органи дисциплінарної влади вправі випробовувати на виконання своїх повноважень.

Завершуючи аналіз субінституту дисциплінарної відповідальності судді, звернімо увагу на такі аспекти:

– ретроспективний аналіз вітчизняного законодавства, що регламентує зміст дисциплінарних проступків і дисциплінарної практики, засвідчує, що перші змінюються переважно під гаслом

реформування законодавства, у тому числі через зміну процесуального законодавства, а розвиток другої зумовлений насамперед зміною правозастосовної практики;

– на певних етапах розвитку судової системи можна чітко виокремити найбільш типові порушення суддів, що мають місце через сукупність суспільно-політичних обставин, як-от: (а) рейдерські захоплення підприємств усередині 2000-х років, що мали місце через ухвалення судових рішень із грубим порушенням правил підсудності; (б) порушення законодавчо встановлених строків судового розгляду у 2010–2014 рр.; (в) переслідування учасників мирних мітингів громадян у 2013–2015 рр. та ін.;

– як доводить аналіз практики Вищої ради правосуддя різних років, не менше значення, ніж формулювання складу дисциплінарного проступку судді, має процес його тлумачення. Приміром, порушення приписів корпоративної етики, як правило, отримує найбільш широке тлумачення, а відсутність певної підстави для відповідальності судді органи дисциплінарної влади вміло компенсують тлумаченням підстав, визначених законом;

– уся динаміка розвитку законодавства, яке регламентує відповідні питання, свідчить, що на всіх етапах розвитку незалежної судової системи України серед підстав відповідальності судді у наявності є хоча б одна, яка дає змогу довільно інтерпретувати суддівські правопорушення не на користь судді (від порушення присяги до допущення «поведінки, що порочить звання судді або підриває авторитет правосуддя»);

– виокремлення конкретних складів дисциплінарних проступків судді – виключна прерогатива законодавця. Їх перелік не може бути вичерпним, оскільки з часом змінюється нормативна база й правозастосовна практика. Суттєві ж ознаки ординарних дисциплінарних проступків і діянь, несумісних із високим званням судді, мають залишатися незмінними, утворюючи базову модель підстави дисциплінарної відповідальності судді.

3. Інститут дисциплінарної відповідальності адвоката

У науковій літературі юридична відповідальність адвоката визначається як «специфічні правовідносини, що виникають між адвокатом, який учинив професійне правопорушення, та

юрисдикційним органом, уповноваженим належним чином реагувати на таке правопорушення, змістом котрих є реалізація у визначеній процесуальній формі санкцій, що виражаються в обов'язку адвоката зазнати певних несприятливих для себе наслідків за порушення норм, які регламентують його професійну діяльність» [2, с. 12]. Особливості професійної відповідальності адвоката зумовлені як його правовим статусом незалежного захисника прав людини і громадянина, так і роллю інституту адвокатури в громадянському суспільстві, яка «включає у себе роль довіреної особи та представника клієнта, професіонала, якого поважають треті сторони, та незамінного учасника справедливого судового процесу. Об'єднуючи всі ці необхідні елементи, адвокат, який служить інтересам та захищає права свого клієнта, також виконує функції адвоката в суспільстві, які виражаються в попередженні та запобіганні конфліктам, у забезпеченні вирішення конфліктів відповідно до визнаних принципів цивільного, адміністративного та кримінального права та з урахуванням прав та інтересів осіб, у подальшому розвитку закону, а також у захисті свободи, справедливості та верховенства права» (пар. 6 Коментарів до Хартії основних принципів європейської юридичної професії ССВЕ) [46].

Процедура притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності унормована як на законодавчому рівні (Розділ VI Закону України «Про судоустрій і статус суддів», статті 33–42), так і низкою рішень органів адвокатського самоврядування, зокрема це:

– Правила адвокатської етики, затверджені Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 9 червня 2017 р., зі змінами, затвердженими З'їздом адвокатів України 15 лютого 2019 р. [27];

– Положення про Вищу кваліфікаційно-дисциплінарну комісію адвокатури (далі – ВКДКА України), затверджене Рішенням звітно-виборного з'їзду адвокатів України від 9 червня 2017 р. [25];

– Регламент Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури, затверджений Рішенням Ради адвокатів України від 4–5 липня 2014 р. № 78 (із под. змінами і доп.) [33];

– Регламент кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури регіону, затверджений Рішенням Ради адвокатів України від 17 грудня 2013 р. № 268 (зі змінами і доп.) [35];

– Положення про порядок прийняття та розгляду скарг щодо неналежної поведінки адвоката, яка може мати наслідком його дисциплінарну відповідальність, затверджене Рішенням РАУ від 30 серпня 2014 р. № 120 (зі змінами та доп.) [26].

Широка регламентація інституту дисциплінарної відповідальності адвоката актами органів адвокатського самоврядування засвідчує незалежний і самоврядний статус адвокатської професії, підкреслює її самодостатність. Ви рішення питань дисциплінарної відповідальності адвокатів належить до повноважень кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури (КДКА), які є незалежними органами адвокатського самоврядування, котрі складаються виключно з досвідчених представників адвокатської спільноти, які мають стаж роботи не менше п'яти років. КДКА підзвітні вищому регіональному представницькому органу адвокатського самоврядування – конференції адвокатів регіону.

Підставою для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності є вчинення ним *дисциплінарного проступку*, до ознак якого п. 2 ст. 34 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» відносить: (1) порушення вимог несумісності; (2) порушення присяги адвоката України; (3) порушення правил адвокатської етики; (4) розголошення адвокатської таємниці або вчинення дій, що призвели до її розголошення; (5) невиконання або неналежне виконання своїх професійних обов'язків; (6) невиконання рішень органів адвокатського самоврядування; (7) порушення інших обов'язків адвоката, передбачених законом.

Варто відзначити, що тлумачення деяких підстав відповідальності адвоката, приміром порушення ним присяги або правил адвокатської етики, може бути занадто широким. Це негативно відображається на процесуальній незалежності адвоката, адже органи правопорядку часто ініціюють дисциплінарне провадження щодо принципових адвокатів, які добросовісно захищають інтереси клієнтів. Також типовою є ініціація клієнтом дисциплінарної відповідальності щодо адвоката у разі незадоволення результатами розгляду справи. Традиційно вважається, що «достатніх підстав для закріплення в законі положення про неможливість відповідальності адвокатів, а тим більше матеріальної, за вчинення правопорушення нема і бути не може. На сторони за договором про надання правової

допомоги поширюються загальні положення зобов'язального та договірнього права, у тому числі й про цивільно-правову відповідальність» [16].

Відповідно до правової позиції Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду, у справах про відшкодування шкоди, завданої діями адвоката під час представництва інтересів підзахисного по кримінальній справі, моральна шкода задоволенню не підлягає. Самого факту визнання судом факту неналежного виконання з боку адвоката своїх обов'язків за угодою-дорученням про надання правової допомоги достатньо для справедливої сатисфакції (постанова КЦС ВС від 14 березня 2019 р. у справі № 569/11995/15-ц).

Традиційним для інституту адвокатури є гарантія *адвокатського індемнітету*, який означає виключення відповідальності адвоката за висловлення правової позиції у справі. Так, у силу п. 3 34 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» не є підставою для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності винесення судом або іншим органом рішення не на користь його клієнта, скасування або зміна судового рішення або рішення іншого органу, винесеного у справі, в якій адвокат здійснював захист, представництво або надавав інші види правової допомоги, якщо при цьому не було вчинено дисциплінарного проступку. Також, відповідно до пп. 11 і пп. 15 п. 1 ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», забороняється втручання у правову позицію адвоката, не можуть бути підставою для притягнення адвоката до відповідальності його висловлювання у справі, у тому числі ті, що відображають позицію клієнта, заяви у засобах масової інформації, якщо при цьому не порушуються професійні обов'язки адвоката. Зазначені приписи законодавства становлять цілісний комплекс матеріально-правових гарантій від незаконного притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності. Як свідчить судова практика, доволі поширеною є ситуація, коли адвокат отримав гонорар, уклав договір, почав працювати, але клієнт залишився незадоволений його роботою через прийняте судом рішенням не на його користь. У такому разі адвокат відповідальності не несе. Практика кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури свідчить, що матеріальні питання не є предметом дослідження у дисциплінарному провадженні – такі випадки розглядаються

виключно у судовому порядку шляхом подання цивільного позову про неналежне виконання (або невиконання) адвокатом своїх договірних зобов'язань.

Дисциплінарне провадження складається з таких стадій: (1) проведення перевірки відомостей про дисциплінарний проступок адвоката; (2) порушення дисциплінарної справи; (3) розгляд дисциплінарної справи; (4) прийняття рішення у дисциплінарній справі (п. 1 ст. 37 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»).

За вчинення дисциплінарного проступку до адвоката може бути застосовано одне з таких дисциплінарних стягнень: (1) попередження; (2) зупинення права на заняття адвокатською діяльністю на строк від одного місяця до одного року; (3) для адвокатів України – позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю з подальшим виключенням з Єдиного реєстру адвокатів України, а для адвокатів іноземних держав – виключення з Єдиного реєстру адвокатів України.

Адвокат може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності протягом року зі дня вчинення дисциплінарного проступку (ч. 1, 2 ст. 35 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»).

Накладення на адвоката дисциплінарного стягнення у вигляді зупинення права на заняття адвокатською діяльністю може застосовуватися виключно у разі: (1) повторного протягом року вчинення дисциплінарного проступку; (2) порушення адвокатом вимог щодо несумісності; (3) систематичного або грубого одноразового порушення правил адвокатської етики (п. 1 ст. 31 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»).

Накладення на адвоката дисциплінарного стягнення у вигляді позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю може застосовуватися виключно у разі:

(1) порушення присяги адвоката України; (2) розголошення адвокатом відомостей, що становлять адвокатську таємницю, використання їх у своїх інтересах або в інтересах третіх осіб; (3) заподіяння протиправними діями адвоката, пов'язаними зі здійсненням ним адвокатської діяльності, значної шкоди клієнту, якщо така шкода встановлена судовим рішенням, що набрало законної сили; (4) систематичного або грубого одноразового порушення правил адвокатської етики, що підриває авторитет

адвокатури України (п. 2 ст. 32 «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»).

Зазначені норми законодавства відображають сутність принципу пропорційності, який є вихідним для дисциплінарної практики всіх правничих професій. Як відзначає Ю.О. Зінченко, «цей принцип полягає у пропорційно обґрунтованому співвідношенні між метою обмеження певного права людини і засобами, що використовуються державою для такого обмеження. Його призначення насамперед виявляється у стримуванні втручання держави у права людини та збалансуванні публічних і приватних інтересів, унаслідок чого обмеження прав людини державними органами заради відповідного публічного інтересу повинно бути виправдано, а міра цих обмежень має бути необхідною та обґрунтованою» [11].

Кваліфікаційно-дисциплінарні комісії адвокатури широко застосовують у своїй практиці принцип пропорційності, відповідно до якого під час вибору дисциплінарного стягнення слід ураховувати обставини вчинення проступку, його негативні наслідки, поведінку адвоката, поведінку клієнта, значимість порушення для всіх задіяних осіб та інші обставини. Водночас законодавчо визначені критерії для вибору виду дисциплінарного стягнення виступають гарантією справедливого і пропорційного його застосування. Відповідно до усталеної судової практики оцінювання вибору дисциплінарного стягнення органом, який відповідно до закону уповноважений його застосовувати, є дискреційною компетенцією цього органу. Так, у Постанові КАС ВС від 28 лютого 2019 р. у справі № 522/3665/17 було зазначено, що «правомочність відповідної кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури на власний розсуд за наслідками оцінки обставин та фактів прийняти рішення за своєю правовою природою є дискреційним повноваженням, під яким розуміється можливість суб'єкта владних повноважень самостійно (на власний розсуд) вибрати один із кількох юридично допустимих варіантів управлінського рішення. Своєю чергою, суд, перевіряючи рішення, дію чи бездіяльність суб'єкта владних повноважень на відповідність закріпленим частиною 3 статті 2 КАС України критеріям, не втручається у дискрецію (вільний розсуд) владних повноважень поза межами перевірки за названими критеріями».

Аналіз змісту статей 38–42 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» і статті 79 Правил адвокатської етики дає змогу виокремити такі гарантії належної процедури розгляду дисциплінарних справ стосовно адвокатів:

– Дисциплінарну справу стосовно адвоката не може бути порушено за заявою (скаргою), що не містить відомостей про наявність ознак дисциплінарного проступку адвоката, а також за анонімною заявою (скаргою).

– Не допускається зловживання правом на звернення до кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури, у тому числі ініціювання питання про дисциплінарну відповідальність адвоката без достатніх підстав, і використання зазначеного права як засобу тиску на адвоката у зв'язку зі здійсненням ним адвокатської діяльності.

– Адвокат вважається невинуватим у вчиненні дисциплінарного проступку і не може бути підданий дисциплінарному стягненню, доки його вину не буде доведено в законному порядку і встановлено рішенням кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури або Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури про притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності.

– Адвокат має право постати перед кваліфікаційно-дисциплінарною комісією адвокатури, яка здійснює дисциплінарне провадження щодо нього, й подати всі належні пояснення по суті справи.

– Розгляд справи про дисциплінарну відповідальність адвоката є відкритим, окрім випадків, якщо відкритий розгляд справи може призвести до розголошення адвокатської таємниці.

– Адвокат не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні дисциплінарного проступку. Обов'язок доказування вини адвоката в учиненні дисциплінарного проступку покладається на особу, яка ініціює питання дисциплінарної відповідальності відносно адвоката. Звинувачення адвоката не може ґрунтуватися на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини адвоката тлумачаться на його користь.

– Рішення дисциплінарної палати приймається більшістю голосів від її загального складу, крім рішення про припинення права на заняття адвокатською діяльністю, яке приймається двома третинами голосів від її загального складу.

– Рішення у дисциплінарній справі має бути вмотивованим. Під час вибору виду дисциплінарного стягнення враховуються обставини вчинення проступку, його наслідки, особа адвоката та інші обставини.

– Адвокат чи особа, яка ініціювала питання про дисциплінарну відповідальність адвоката, має право оскаржити рішення у дисциплінарній справі протягом тридцяти днів зі дня його прийняття до Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури або до суду.

У складних взаємовідносинах адвокат-клієнт вихідною є засада безумовної відповідальності адвоката перед клієнтом. Ця теза зумовлюється низкою положень чинного законодавства.

По-перше, відповідно до Правил адвокатської етики, діють такі принципи, як пріоритет інтересів клієнта (ст. 8), компетентність і добросовісність (ст. 11), чесність та добропорядна репутація (ст. 12-1) [27]. Виходячи із цих приписів, адвокат повинен бути чесним перед клієнтом, правдиво доповідати йому про перспективи руху справи, про перешкоди, які пов'язані з участю адвоката у процесі, про доречну правову позицію по справі. Адже, відповідно до ст. 8 Правил, у межах дотримання принципу законності адвокат зобов'язаний у своїй професійній діяльності виходити з переваги інтересів клієнта. Інші інтереси, зокрема інтереси третіх осіб, інших колег, власні меркантильні інтереси тощо, не можуть бути домінантними для адвоката.

По-друге, формою позитивної юридичної відповідальності адвоката є суворе дотримання ним своїх професійних обов'язків. Такі обов'язки встановлені як Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», так і профільним процесуальним законодавством. Як свідчить аналіз практики діяльності кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури, основними серед скарг, що подаються на діяльність адвокатів, є скарги на невиконання адвокатом своїх професійних обов'язків, на отримання гонорару без надання правових послуг або надання їх не в повному обсязі чи на неналежну якість останніх тощо. Такі випадки іноді межують із неприкритим шахрайством, яке може бути кваліфіковане як кримінальний злочин.

По-третє, переважна більшість питань щодо відповідальності адвоката перед клієнтом вирішується через застосування Правил адвокатської етики, за порушення яких (Розділ XI. Відповідальність за порушення правил адвокатської етики) до

адвоката можуть бути застосовані заходи дисциплінарної відповідальності в порядку, передбаченому чинним законодавством про адвокатуру та адвокатську діяльність, а також рішеннями З'їзду, актами Ради адвокатів України, Національної асоціації адвокатів України (Розділ XI Правил адвокатської етики). В аспекті застосування заходів дисциплінарного впливу щодо адвокатів за порушення ними Правил адвокатської етики можна відзначити, що вивчення дисциплінарної практики кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури засвідчує, що відповідальність адвоката за порушення деонтологічних приписів, як правило, має місце за умови єдності підстави такої відповідальності: у діях адвоката має бути встановлено як порушення Правил адвокатської етики, так і порушення норм законодавства про адвокатуру або процесуального закону. Порушення приписів адвокатської етики без одночасного недотримання чинного законодавства, як правило, не є настільки суттєвим і не наносить такої шкоди інституту адвокатури, щоб становити виключну підставу для дисциплінарної відповідальності. Аналогічні вимоги встановлює і принцип пропорційності покарання за вчинене правопорушення, розвинений у практиці Європейського Суду з прав людини.

Висновки

Дуалістичний характер юридичної відповідальності судді ґрунтується на фундаментальних постулатах про відповідальність державної влади перед народом і суду як її невід'ємного елемента перед суспільством. Держава надає судді широкі владні повноваження, наділяє підвищеним рівнем правового захисту для належного виконання ним суспільно важливої функції з відправлення правосуддя, утвердження найкращих соціальних цінностей, захисту особистості й забезпечення принципу верховенства права у правовідносинах. Тому суддя є відповідальним перед суспільством за результати своєї професійної діяльності.

Норми суддівської етики, розроблені й затверджені органами суддівської спільноти, – важливий орієнтир для професійної й позаслужбової поведінки судді, а їх дотримання – його невід'ємний обов'язок, що впливає з його конституційно-правового статусу. Етичні приписи, засновані на загальнолюдських моральних імперативах, є дійовим

внутрішньокорпоративним механізмом забезпечення підзвітності суддів громадянському суспільству.

Дисциплінарна відповідальність судді є найбільш дієвим різновидом його відповідальності. Незалежність судді зумовлює правило, відповідно до якого органи дисциплінарної влади не вправі змінювати чи скасовувати судові рішення, ініціювати його оскарження, підміняти судові інстанції.

Правовий статус і відповідальність адвоката і судді споріднює передусім фундаментальний принцип незалежності цих правничих професій, який органічно впливає з тих процесуальних функцій, які на них покладені державою. Конституційно-правовий статус судової гілки влади і адвокатури зумовлює заборону незаконного зовнішнього втручання в процес відправлення правосуддя суддею й здійснення захисту і представництва інтересів людини і громадянина адвокатом, а також існування індемнітету судді й адвоката як винятку їхньої юридичної відповідальності за правову позицію, висловлену під час відправлення правосуддя.

Відповідальність адвоката перед клієнтом – невід’ємна ознака інституту адвокатури. Вона може мати три основні форми:

(а) позитивна відповідальність адвоката як суворе дотримання ним своїх обов’язків перед клієнтом – як тих, що передбачені угодою про надання правової допомоги, так і тих, що випливають із законодавства про адвокатуру і процесуальних кодексів;

(б) ретроспективна відповідальність адвоката за порушення цивільно-правових зобов’язань у межах угоди про надання правової допомоги – умови і порядок застосування відповідних стягнень регламентуються цивільним законодавством, не входять до предмета дисциплінарного провадження і базуються на індивідуальній угоді про надання правової допомоги, укладеної між адвокатом і клієнтом, – у разі неналежного виконання адвокатом своїх професійних обов’язків;

(в) дисциплінарна відповідальність адвоката – як зазнання ним несприятливих заходів дисциплінарного впливу у разі порушення чинного законодавства про адвокатуру і Правил адвокатської етики. Має місце виключно в межах дисциплінарного провадження в порядку, визначеному Законом України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність» і актами органів адвокатського самоврядування.

Список використаних джерел:

1. Judicial Independence in Transition / editor A. Seibert-Fohr ; L.D. Muller, D. Zimmermann, E.K. Schmidt, S. Klatte. Springer, 2012. 1038 p.
2. Бірюкова А.М. Правовий статус адвоката і адвокатури: вітчизняна модель у контексті процесів глобалізації : автореф. дис. ... д.ю.н. : 12.00.10 ; Київський національний університет ім. Т.Г. Шевченка. Київ, 2019. 40 с.
3. Висновок № (2013) 16 Консультативної Ради європейських суддів для Комітету Міністрів РЄ «Про відносини між судьями та адвокатами» URL: <https://court.gov.ua/userfiles/KRES%20Vusnovok.pdf>.
4. Висновок № 1 (2001) Консультативної Ради європейських суддів для Комітету Міністрів РЄ «Про стандарти незалежності судових органів та незмінюваність суддів». *Міжнародні стандарти незалежності суддів* : збірник документів / уклад. А.Г. Алексеев. Київ : Поліграф-Експрес, 2008. С. 107–125.
5. Волков проти України : рішення Європейського суду з прав людини від 9 січ. 2013 р. *Інформаційний портал ХПГ*. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1359450183>.
6. Де Сальвіа М. Прецеденты Европейского суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящейся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод : судебная практика с 1960 по 2002 гг. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2004. С. 236, 374.
7. Европейская хартия о законе «О статусе судей» от 10.07.1998. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_236.
8. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72965706>.
9. Загальна (універсальна) хартія судді: ухвал. 17 листопада 199 р. Центральною Радою Міжнародної асоціації суддів в Тайпеї (Тайвань). *Міжнародні стандарти незалежності суддів* / уклад. А.Г. Алексеев. Київ : Поліграф-Експрес, 2008. С. 35–38.
10. Защита правосудия: Дисциплинарное производство в отношении судей в Российской Федерации. Доклад миссии Международной комиссии юристов. Москва : МКЮ, 2012. С. 13.
11. Зінченко Ю.О. Історія становлення принципу пропорційності. *Держава і право*. 2009. Вип. 46. С. 83–88.

12. Київські рекомендації ОБСЄ щодо незалежності судочинства у Східній Європі, на Південному Кавказі та у Середній Азії 2010 р. : ухвалені Бюро демократичних інститутів та прав людини 23–25 червня 2012 р. URL: <http://www.osce.org/uk/odihr/86319?download=true>.

13. Клеандров М.И. Судебные системы государств – участников СНГ: законодательное обеспечение : монография. Москва : Юристъ, 2002. С. 548.

14. Кодекс суддівської етики : затв. на XI черговому з'їзді суддів України 22.02.2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#Text>.

15. Конституція України від 28 червня 1998 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

16. Кравченко М.В. Щодо відповідальності адвоката за порушення зобов'язань за договором про надання правової допомоги. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2014. № 3. С. 130–134.

17. Луценко О.Є. Дисциплінарний проступок як підстава припинення трудових правовідносин із державними службовцями : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2015. С. 15.

18. Мельничук Н.О. Договірне регулювання трудових відносин в нових економічних умовах : монографія. Київ : Хай-Тек Прес, 2012. С. 218–236.

19. Міжнародні стандарти у сфері етики та поведінки суддів. *Юридичний журнал*. 2010. № 10. С. 75–109.

20. Модернизация статуса судьи: современные международные подходы : монография. Москва : Норма; ИНФРА-М, 2011. С. 210.

21. Основні положення про роль адвокатів : прийняті VIII Конгресом ООН із запобігання злочинам у серпні 1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_835.

22. Основні принципи незалежності судових органів, схвалені резолюціями ГА ООН від 29.11.1985 № 40/32 та від 13.12.1985 № 40/146. *Международные акты о правах человека* : сб. документов. Москва, 2000. С. 168–170.

23. Офіційний вебсайт Верховного Суду України. URL: <http://www.scourt.gov.ua/>.

24. Подкопаев С.В. Дисциплінарна відповідальність суддів: сутність, механізм реалізації : монографія. Харків : ІНЖЕК, 2003. С. 154.

25. Положення про Вищу кваліфікаційно-дисциплінарну комісію адвокатури, затверджене Рішенням звітно-виборного з'їзду адвокатів України 9 червня 2017 р. URL: <https://vkdkka.org/wp-content/uploads/2017/11/PolojennyaProVKDKA2017.pdf>.

26. Положення про порядок прийняття та розгляду скарг щодо неналежної поведінки адвоката, яка може мати наслідком його дисциплінарну відповідальність : Рішення РАУ від 30 серпня 2014 р. №120 (зі змінами та доп.). URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/pologennya/2019-02-14-polozhennya-6_5cee816a86403.pdf.

27. Правила адвокатської етики, затверджені Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 2017 р. 9 червня 2017 р., зі змінами, затвердженими З'їздом адвокатів України 15 лютого 2019 р. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/pravila/2017-06-09-pravila-2017_596f00dda53cd.pdf.

28. Практика розгляду ВАС України як судом першої інстанції справ щодо оскарження актів Верховної Ради України, Президента України, ВРЮ про звільнення суддів у зв'язку з порушенням присяги судді : узагальнення судової практики ВАС України. URL: <http://cct.inf.ua/2012/01.07.2011.htm>.

29. Прилипко С.М., Ярошенко О.М. Трудове право України : підручник. Харків : ФІНН, 2009. С. 536.

30. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 5 липня 2012 р. № 5076-VI. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>.

31. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.

32. Проект Всеобщей декларации о независимости правосудия (Декларация Сингви), ст. 26(b)). Защита правосудия: Дисциплинарное производство в отношении судей в Российской Федерации. Доклад миссии Международной комиссии юристов. Москва : МКЮ, 2012. С. 13.

33. Регламент Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури, затверджений Рішенням Ради адвокатів України від 4–5 липня 2014 р. № 78 (із под. змінами і доп.) URL: <https://vkdka.org/wp-content/uploads/2017/09/2019-04-12-reglament-VKDKA.pdf>.

34. Регламент Вищої ради правосуддя : Рішення Вищої ради правосуддя від 24 січня 2017 р. № 52/0/15-17 (зі змінами і доп. станом на 01.05.2021). URL: <https://hcj.gov.ua/page/normatyvni-akty>.

35. Регламент кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури регіону : Рішення Ради адвокатів України від 17 грудня 2013 р. № 268 (зі змінами і доп.). URL: https://vkdka.org/wp-content/uploads/2017/04/2018-10-12-reglament_KDKA-regionu.pdf.

36. Рекомендація № R (2000) 21 Комітету Міністрів державам-членам про свободу професійної діяльності адвокатів : ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи на 727-му засіданні заступників міністрів 25 жовтня 2000 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_2000_21_2000_10_25.pdf.

37. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Солдатенко проти України» (заява № 2440/07) від 23 жовтня 2008 р. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_504.

38. Рішення Конституційного Суду України від 13 травня 1997 р. № 1-зп про офіційне тлумачення статей 58, 78, 79, 81 Конституції України та статей 243-21, 243-22, 243-25 ЦПК України (у справі щодо несумісності депутатського мандата). *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-97>.

39. Рішення Конституційного Суду України від 26 червня 2003 р. № 12-рп/2003 (справа про гарантії депутатської недоторканності). *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-03>.

40. Рішення Конституційного Суду України у справі про відповідальність юридичних осіб від 30 травня 2001 р. № 7-рп/2001. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-01>.

41. Рішення Першого Сенату Конституційного Суду України № 3-р(І)/2019 від 5 червня 2019 р. у справі за конституційною скаргою товариства з обмеженою відповідальністю «МЕТРО КЕШ

ЕНД КЕРІ Україна» щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців двадцять четвертого, двадцять п'ятого, двадцять шостого розділу I Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо уточнення деяких положень та усунення суперечностей, що виникли при прийнятті Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні»» від 23 березня 2017 р. № 1989-VIII. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va03p710-19>.

42. Романюк Я. Відеозвернення від 11 січня 2014 р. *Пресслужба ВС України*. URL: <http://www.scourt>.

43. Самсін І.Л. Незалежність судової влади та інститут дисциплінарної відповідальності суддів в Україні. *Вісник Верховного Суду України*. 2007. № 9. С. 2–7.

44. Стандарти незалежності юридичної професії міжнародної асоціації юристів, прийняті на конференції МАЮ у вересні 1990 р. в місті Нью-Йорку. URL: <http://bibliograph.com.ua/kodex-9/24.htm>.

45. Трудове право : підручник / В.В. Жернаков та ін. ; за ред. В.В. Жернакова. Харків : Право, 2012. 496 с.

46. Хартія основоположних принципів європейської юридичної професії : прийнята Радою адвокатських асоціацій та правничих товариств Європи (The Council of Bars and Law Societies of Europe (CCBE) 25 листопада 2006 р. URL: http://qala.org.ua/wp-content/uploads/2017/03/Hartiya_brenduvannya.pdf.

47. Черкасов О.В. Єдність і диференціація відповідальності у трудовому праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2015. 20 с.

48. Шевченко А.В. Дисциплінарна відповідальність суддів України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Київ, 2013. С. 13.

49. Щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки : Рекомендація Комітету міністрів РЄ від 17.11.2010 № R (94)12. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_a38.

50. Юридична деонтологія : підручник / В.Д. Ткаченко та ін. ; за ред. В.Д. Ткаченка. Харків : Одиссей, 2006. С. 114–115.